

Alain Touraine

QU'EST-CE QUE LA DÉMOCRATIE?

Fayard, Pariz, 1994, 297 str.

U razmaku od dvije godine Touraine je objavio dvije zapažene i, po intenciji, vrlo ambiciozne knjige: *Critique de la modernité* (1992) i *Qu'est-ce que la démocratie* (1994). O prvoj smo već pisali u ovom časopisu (vidi: *Socijalna ekologija*, 2/1993) a drugom ćemo se pozabaviti u ovom prikazu. Knjige su nastale u različitim okolnostima, ali su tematski blisko povezane. Prva je rezultat Touraineovih predavanja na *École des hautes études en sciences sociales* (1988–1992) a druga je proizašla iz sudjelovanja na međunarodnom kolokviju o demokraciji koji je, pod pokroviteljstvom UNESCO-a, održan u Pragu 1991. godine. Ono čime prva završava, a to je poglavlje o demokraciji, sada dolazi u prvi plan i opsežno se razrađuje kao bitno pitanje. Touraine se, dakle, pita: Što je to demokracija?

Knjigu tvore četiri dijela: *Tri dimenzije demokracije*, *Povijest modernog demokratskog duha*, *Demokratska kultura*, *Demokracija i razvoj*. Touraine u svojim analizama polazi od novonastalog povijesnog konteksta koji je obilježen nekom vrstom općeg dojma, čak uvjerenja, o **trijumfu demokracije**. Iz činjenice da su autoritarni režimi propali »na Sjeveru i na Jugu«, da su Sjedinjene Države odnijele pobjedu u hladnom ratu, da je Sovjetski Savez nestao zajedno sa svojom imperijom, svemoćnom partijom i tehnološkom prednošću, općenito se zaključuje da je demokracija konačno pobijedila te da se ona danas pokazuje kao »normalan oblik političke organizacije«. Tržišna se ekonomija nedvosmisleno poima kao njezin »ekonomski lik« a sekularizacija kao njezin kulturni izraz. No to je odviše »komotno« uvjerenje. Nije li možda posrijedi »sumnjivi trijumf«? Otvoreni ekonomski

i politički sustav zacijelo je nužan ali ne i dovoljan uvjet demokracije i ekonomskog razvitka. Demokracije nema bez slobodnog izbora vlade, bez političkog pluralizma, ali o njoj je nemoguće govoriti ako glasači moraju birati samo između dviju frakcija oligarhije, vojske ili državnog aparata. Tržišna ekonomija osigurava neovisnost ekonomije spram države, crkve ili neke kaste, ali da bi se moglo govoriti o industrijskom društvu ili o endogenom rastu, potrebno je imati pravni sustav, javnu upravu, integraciju teritorija, poduzetnike i nositelje redistribucije nacionalnog proizvoda. Prema Touraineovu mišljenju mnogi znakovi danas nagovještaju tendenciju slabljenja demokratskih režima, opadanje političke participacije i krizu političke reprezentacije. »Birači više ne osjećaju da ih se zastupa i to izražavaju razobličujući političku klasu kojoj je jedini cilj vlastita moć, a katkad čak i osobno bogaćenje njezinih članova«. Tako oslabljena, demokracija može biti uništena, bilo **odozgo** (autoritarna vlast), bilo **odozdo** (kaos, nasilje, građanski rat), bilo **sama od sebe** (ukoliko kontrolu vlasti vrše oligarhije ili stranke koje u svojim rukama gomilaju ekonomske i političke resurse). Stoga je očigledno da ideju demokracije valja obnoviti, da o njoj treba misliti kao o »novoj ideji«. A to iziskuje novu, ili barem obnovljenu, definiciju.

Touraine se oslanja na Norberta Bobbia (*Il futuro della democrazia*, 1984) koji demokraciju definira pomoću triju institucionalnih načela: demokracija je skup temeljnih pravila koja utvrđuju **tko** je ovlašten da donosi kolektivne odluke i kakvim se procedurama mora služiti; neki je poredak utoliko demokratskiji ukoliko veći broj osoba izravno ili neizravno sudjeluje u donošenju odluka; opredjeljenja koja se izabiru, moraju biti realna. Osim toga, demokracija počiva na zamjeni **organskog** načela društva **individualističkim**, a njegovi su glavni elementi: ideja **ugovora**, **homo oeconomicus** (umjesto Aristotelova »političkog bića«), **utilitari-**

zam i traganje za srećom najvećeg broja ljudstva. To su samo »liberalna« načela koja u političkoj zbilji nikada nisu dosegnuta. Proceduralna su pravila nužna, čak i neophodna za postojanje demokracije, ali treba ići dalje od njih i dokučiti kako se oblikuje, izražava i primjenjuje volja koja predstavlja interese većine, svijest ljudi o tome da su odgovorni građani socijalnog poretka. Ako ekonomskim i društvenim životom dominiraju sve nedostupnije oligarhije, tada se teško zadovoljiti samo pravnim i ustavnim jamstvima. Nepovjerljiv spram participativne demokracije, uznemiren raznim oblicima moći središnjih vlasti nad pojedincima i javnim mnijenjem, nesklon zazivanju naroda, nacije i povijesti, Touraine se pita o **društvenom i kulturnom sadržaju** današnje demokracije. To je ono što se ukratko može označiti kao **demokratski duh**. On sadrži dvije bitne sastavnice: **ograničenje vlasti i udovoljavanje zahtjevima** većine. Ali u kojim uvjetima i u kojoj mjeri?

Odgovor na to pitanje ovisi o poimanju subjekta. To je Touraineov središnji problem na kojemu se temelji i njegova definicija demokracije. Subjekt je **oblikovanje individuuma (ili grupe) kao aktera**. To je napor »preobrazbe neke životne situacije u slobodno djelovanje. Subjekt uvodi slobodu u ono što se u početku pojavljuje kao sklop društvenih determinanti i kulturnog naslijeđa«. Prema tome, demokracija nije samo skup institucionalnih jamstava, »negativna sloboda«. Ona je »borba subjekata, u njihovoj kulturi i njihovoj slobodi, protiv vladajuće logike sistema. Ona je politika subjekta«. Ili, drukčije rečeno, demokratski je poredak onaj oblik političkog života koji daje najveću slobodu najvećem broju ljudi, koji štiti i priznaje najveću moguću raznolikost. Taj se poredak ne temelji samo na institucionalnim jamstvima ili vladavini većine, već prije svega na poštivanju individualnih i kolektivnih projekata u kojima je afirmacija osobne slobode povezana s pravom na neku posebnu socijalnu, na-

cionalnu ili religijsku identifikaciju. Demokracija ne počiva samo na zakonima već ponajviše na **političkoj kulturi**, koja se ne svodi ni na moć razuma, ni na slobodu interesnih grupa, niti na komunistarni nacionalizam. Ta tri elementa neprestano teže razdvajanju i u svom izdvojenom obliku oni se izobličuju u načela autoritarne vladavine. Nacija, koja je imala osloboditeljsku funkciju, izobličuje se u zatvorene i agresivne zajednice. Razum, koji se suprotstavljao nejednakostima, izobličuje se u »znanstveni socijalizam«. Individualizam, povezan sa slobodom, može dovesti do redukcije građanina na pukog političkog potrošača. Nasuprot tom »degradirajućem razdvajanju«, demokraciju tvori kombinacija triju elemenata: **racionalne misli, osobne slobode i kulturnog identiteta**.

To je, međutim, još uvijek prilično apstraktna razina određenja. No ona je Touraineu dostatna za tvrdnju da »demokracija bitno odbacuje svaki esencijalizam moći«. Od te tvrdnje on kreće u nešto konkretniju definiciju demokracije, koja je znatno bliža zahtjevima organizacijske prakse društva. Prema toj definiciji demokraciju tvore tri bitne dimenzije: **poštivanje temeljnih prava, »građanskost« i reprezentativnost nositelja vlasti**. Poštivanje temeljnih prava znači slobodan izbor, a on je moguć samo uz uvjet da se uspostavi ograničenje moći nositelja vlasti. Poštivanje temeljnih prava koja ograničuju moć države (ali i crkve, obitelji, poduzeća) prijeko je potrebno za postojanje demokracije. »Građanskost« znači da se birači smatraju građanima i da oni to doista jesu. Slobodan izbor nositelja vlasti nema veliku vrijednost ako ljude ne zanima vladavina, ako ne osjećaju pripadnost »političkom društvu«, već samo gradu, obitelji, profesionalnoj kategoriji, etničkoj skupini, religijskoj konfesiji. Reprezentativnost nositelja vlasti temelji se na postojanju socijalnih aktera i na činjenici da su politički djelatnici njihovi instrumenti, zastupnici. Budući da se

građansko društvo sastoji od mnoštva socijalnih aktera, demokracija može biti reprezentativna jedino ako je pluralistička. Neka se shvaćanja, doduše, više priklanjaju mnoštvenosti interesnih sukoba, drugi opet iskazuju povjerenje prema nečemu što se može nazvati »središnjom osi« društvenih odnosa dominacije i zavisnosti. Ali svi demokrati odbacuju zamisao o jedinstvenom i homogenom društvu. Za njih je nacija više politički lik nego socijalni akter. Pluralnost političkih aktera neodvojiva je od autonomije i određujuće uloge društvenih odnosa. Dapače, političko društvo koje ne priznaje pluralizam društvenih aktera i odnosa ne može biti demokratsko.

Pođe li se od toga da demokraciju tvore tri dimenzije, moguće je razlikovati tri glavna tipa demokratskog društva. Svaki od tih tipova favorizira jednu od navedenih dimenzija. Prvi je tip onaj koji bitnu važnost pridaje ograničavanju državne vlasti. Ograničavanje se provodi zakonima i priznavanjem temeljnih prava. Ta je koncepcija demokracije povijesno možda najznačajnija, što ne znači da je superiornija u odnosu na ostale. Drugi tip pridaje najveću važnost građanskosti, ustavu, moralnim odnosno religijskim idejama koje osiguravaju integraciju društva i tvore čvrsti temelj zakona. U njima demokracija napreduje više iz volje za jednakošću nego iz želje za slobodom. Treći tip inzistira na socijalnoj reprezentativnosti nositelja vlasti. Interese narodnih slojeva on suprotstavlja oligarhiji, neovisno o tome je li ona vezana za monarhijske privilegije ili za posjedovanje kapitala. Prvi je tip svojstven britanskoj, drugi sjevernoameričkoj, a treći francuskoj tradiciji. Moglo bi ih se odrediti kao **liberalnu, konstitucionalističku i kongliktnu** koncepciju demokracije. Njihova je vrijednost podjednaka, sva tri modela imaju svoje prednosti i slabosti, svi oni kombiniraju iste sastavne elemente bez obzira na to što im ne pridaju isto značenje. Odatle proizlazi vrlo jednostavan zaključak: nema »cen-

tralnog modela« demokracije koji bi univerzalno vrijedio za sva vremena i sve prilike.

Gleda li se s povijesnog stajališta, demokratski se razvoj odvijao kao sukcesivno pojavljivanje triju tvorbenih dimenzija (građanskosti, ograničavanja državne vlasti i reprezentativnosti). Prvo se javlja afirmacija narodnog suvereniteta i oblikovanje nacionalnih država (SAD i Francuska). Potom slijedi kombinacija republikanskog i liberalnog načela u protektivnim demokracijama (britanski politički sistem u 19. stoljeću). Napokon se oblikuju masovne predstavničke demokracije koje su istodobno republikanske, liberalne i socijalne, sa svojim značajnim domovima kao što su Rooseveltov *New Deal*, Narodni Front, i *Welfare State*. No ta optimistička verzija gubi svoju linearnost. Teško je govoriti o linearnom usponu demokracije u trenutku kada nestaje povjerenje u političko djelovanje. Republikansko načelo nije više dostatno. Ono je imalo vrhunski smisao u doba kada se slamala monarhija i rušio aristokratski poredak. Težilo je pobjedi opće umnosti i zasada znanosti kao regulativnih načela vladavine. Ali i ta se načela mogu preobličiti u tron i poništiti demokraciju koja ne trpi nikakav tron. Nema demokracije koja ne bi sadržavala republikanizam, ali svaki republikanizam ne mora biti demokratski. Demokratski je samo onda ako opće načelo ne guta razlike i ne potire pluralizam subjektivnih projekata. To je osobito važno za postindustrijsko društvo u kojemu kulturna industrija (obrazovanje, zdravlje, socijalna sigurnost, informacije) igraju važniju ulogu nego proizvodnja materijalnih dobara. »Igra demokracije odvija se posvuda: u bolnici, školi, na sveučilištu, u novinarstvu i na televizijskim kanalima. Ona je tu jednako važna kao u proizvodnim poduzećima. Toj proširenoj demokratskoj akciji mora korespondirati i preobrazba političkog prostora. Politički se život dugo organizirao oko parlamenta, potom oko stranaka koje uspostavljaju

vezu između socijalnih zahtjeva i političke akcije. Sada se u širokom prostoru medija vode debate koje su od goleme važnosti za demokratsko djelovanje«. Time Touraine još jednom hoće reći da demokraciju kao »novu« (ili obnovljenu) ideju valja tražiti na strani kulture a ne u apsolutizaciji institucija. Upravo s te strane dolaze najjači otpori svakom pokušaju uspostavljanja apsolutne vladavine. S te strane dolaze poticaji da se stvore i sačuvaju institucionalni uvjeti osobne slobode. Sloboda subjekta i svijest o javnim uvjetima te sloboda – to su, prema Touraineu, dva elementa oblikovanja današnje demokratske kulture. Jednom riječju, zbiva se prijelaz od »slobode starih« prema »slobodi modernih«, od vladavine republikanskih načela prema subjektivaciji demokracije. Subjekt se ne može svesti samo na razum odnosno na logiku tržišta i tehničkih aparata. On je istodobno razum, sloboda i memorija. Te tri dimenzije korespondiraju s trima dimenzijama demokracije. Demokracija je institucionalni sustav koji osigurava njihovu povezanost na političkoj razini. Ona jednom društvu omogućuje integraciju i različitosti.

No postavlja se pitanje kako je faktički moguće osigurati tome primjerenu formu društvene organizacije? Tu Touraine pravi još jedan korak u konkretizaciji svoje definicije. Da bi se demokracija utemeljila, valja polaziti od razlikovanja između države, političko društva i civilno društva. Odlučujuće je važna ona srednja karika, političko društvo, zapravo politički poredak (sustav). To je posredovanje između države i civilnog društva. Bez tog posredovanja nema demokracije. Daka-ko, bitnu je ulogu odigralo priznanje autonomije civilnog društva, što je najranije ostvareno u Velikoj Britaniji i Holandiji. No odvajanje civilnog društva i države tek je bilo pretpostavkom za oblikovanje političkog sustava (političkog društva) o kojemu ovisi cjelokupno funkcioniranje demokracije. Jer, na kraju krajeva, ne može se govoriti o »demokraciji države«.

Ona ima međunarodne i unutarnje zadaće, čuva »kolektivno sjećanje« itd. U civilnom društvu, pak, djeluju socijalni pokreti i akteri, a njihovo djelovanje također ne mora biti demokratsko. Prema tome, poprište demokracije jest politički sustav. On je splet političkih posredovanja između države i socijalnih aktera. Tamo gdje toga nema, društveni se sudari odvijaju na žestok ili kaotičan način. Politički je sustav prostor manifestne subjektivnosti modernog društvenog aktera, poprište njegove pluralnosti. Nestabilni su upravo oni režimi koji nisu oblikovali takav prostor političkog. U njima se klatno uvijek pomiče prema jednom ili drugom težištu, prema državi ili prema civilnom društvu. To je ono zbog čega Touraine drži da demokracija u današnje vrijeme zahtijeva »istančani smisao za djelovanje«. Bez toga, a to u biti znači bez posredujućeg političkog sustava, uvijek prijete opasnost autoritarizma ili totalitarizma.

Kao gorljivi zagovornik subjektivnosti i subjekta, njihova otpora svakom obliku moći, Touraine posvećuje dosta prostora totalitarističkoj opasnosti, i u tome ide mnogo dalje (i mnogo šire) od H. Arendt i R. Arona, čije definicije uzima kao mjerodavna polazišta. Očigledno potaknut najnovijim postkomunističkim, posthladnoratovskim i postmodernističkim previranjima, on u 20. stoljeću razlikuje tri tipa totalitarizama. Prvi je nacionalistički totalitarizam koji nacionalnu ili etničku bit suprotstavlja »neukorijenjenom univerzalizmu tržišta, kapitalizma, umjetnosti, znanosti, multinacionalne države«. Taj se antimodernistički nacionalizam javlja već krajem 19. stoljeća i reakcija je na racionalističko i modernizatorsko poimanje nacije što ga je ustanovila Francuska Revolucija. No ono što tom tipu nacionalizma daje glavni ton jesu fašizmi 20. stoljeća, sa svim svojim autoritarnim, korporativističkim i tradicionalističkim apsolutizacijama. Drugi je tip totalitarizma onaj koji se također oslanja na »neko historij-

sko biće«, ali ne više na naciju nego na **reli iju**. To također može dovesti do apsolutne kontrole »države-sekte« nad cijelim društvom. Touraine navodi primjer iranske revolucije (1979) koja je u početku bila pokret nacionalnog i demokratskog oslobođenja, ali se ubrzo pretvorila u »teocentrički totalitarizam« prožet gustom mrežom nadzora, mobilizacije i represije. Touraine inače drži da religiju, ma kakva ona bila, ne treba poistovjećivati s takvim pokretima, odnosno da je te pokrete bolje definirati kao totalitarne nego kao religijske. Treći tip totalitarizma ne nastupa ni u ime rase, ni u ime nacije, niti pak u ime nekog vjerovanja. On se predstavlja kao nositelj **napretka, razuma i modernizacije**. Riječ je o **modernizatorskom** totalitarizmu, a njegova su ilustracija komunistički režimi koji se smatraju »bubicama povijesti«. Prvi i drugi tip totalitarizma po naravi su **subjektivistički**, dok je za treći tip karakteristično **objektivističko** nagnuće. No bez obzira na razlike, Touraine upozorava da su totalitarne opasnosti uvijek najveća prijetnja subjektivaciji demokratskog poretka. One se legitimiraju apsolutiziranim jedinstvenim načelom (rasa, nacija, povijest, religija), a tamo gdje dominira **Jedno**, nema demokracije.

Rade Kalanj

Eva Etzioni-Halevy

THE ELITE CONNECTION

Problems and Potential of Western Democracy

Polity Press, Cambridge, 1993, 232 str.

Krah istočnoeuropskih komunističkih sistema izazvao je pravu lavinu diskusija o demokraciji. U svjetlu te činjenice preispituje se i snaga zapadne demokracije. Jedni misle da je ona odnijela konačnu pobjedu

te da joj je budućnost osigurana, a drugi smatraju da to može biti »optička varka« jer načela demokracije ne propadaju zbog izvanjskih neprijatelja, već ponajprije zbog unutrašnjih razloga. Oni koji zaboravljaju te »unutrašnje razloge« (poput Fukuyame) gube iz vida da je demokracija više rezultat unutrašnjih borbi nego izvanjskih okolnosti. Budućnost se zapadne demokracije, prema tome, može razumjeti i osigurati prije svega iz razumijevanja i razvijanja njezinih inherentnih načela.

To je misaoni smjer što ga slijedi autorica ove knjige, inače poznata po svojim radovima o elitama, moći, feminizmu i napretku. Ova se njezina knjiga može odrediti kao rasprava o ulozi elita u očuvanju načela demokracije i razvoju demokratskih institucija. Kako sama autorica kaže, »cilj je knjige, prvo, da istraži ključnu ulogu odnosa i sukoba elita u zapadnoj demokraciji; drugo, da utvrdi značajke demokracije što proizlaze iz odnosa elita; treće, da pokaže kako ti sukobi mogu voditi većoj jednakosti i demokračnijoj demokraciji«. Svoje temeljno stajalište autorica definira kao **demokratsku teoriju elita** koja se naslanja na liberalnu misao i na misao nekih klasičnih socijalnih znanstvenika s početka 20. stoljeća. Taj je oslonac legitiman zbog više razloga. Prvo, zbog toga što su te teorije neko vrijeme bile nezasluženo zanemarene; drugo, zbog toga što su neki od najvećih socijalnih znanstvenika koji su pripadali demokratskoj teoriji elita glavninu svojih nastojanja usredotočili na druga područja; treće, zbog toga što je prezentiranje demokratske teorije elita ostalo na njezinom bitnom smislu, dakle bez značajnog kasnijeg razvoja, pa su tako zanemareni njezini potencijali, kao što je, primjerice, potencijal egalitarne reinterpretacije. Autorica se, naime, ne slaže s prevalentnim mišljenjem da su marksizam i njemu srodna shvaćanja »pretplaćeni« na egalitarizam. Ona drži da se i iz liberalizma izvedena demokratska teorija elita također